

„És az oszlopok tetején
liliomok formáltattak vala”

– Tanulmányok
Bibó István 70. születésnapjára

“Now the capitals that were
on the tops of the pillars in the
vestibule were of lily-work”

– Essays in Honour of István Bibó

CentrArt Egyesület

2011

Főtamogató / main sponsor

Károli Gáspár Református Egyetem / Caspar Karoli University of the Hungarian Reformed Church

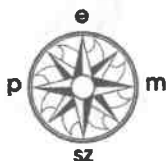
A kötet megjelenését támogatta The publication of this book was made possible by the support of

Budapest Főváros II. Kerületi Önkormányzat
Local Government of Budapest Capital's II District

Dunamelléki Református Egyházkerület
The Danubian District of The Hungarian Reformed Church

Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem
Protestant Academy for Hungarians in Europe

Tiszántúli Református
Egyházkerület

Tiszántúli Református Egyházkerület
Transtibiscan Reformed Church District

A borítón

Korinthuszi oszlopfő, Karlskirche, Bécs. Fotó: Tóth Áron.

Kompozit oszlopfő, San Miniato al Monte, Firenze. Fotó: Tóth Áron.

Római korinthuszi oszlopfő, San Frediano, Lucca. Fotó: Tóth Áron.

Korinthuszi oszlopfő, Pantheon, Róma. Fotó: Tóth Áron.

Cover art

Corinthian capital, Karlskirche, Vienna. Photograph: Áron Tóth.

Composite capital, San Miniato al Monte, Florence. Photograph: Áron Tóth.

Roman Corinthian capital, San Frediano, Lucca. Photograph: Áron Tóth.

Corinthian capital, Pantheon, Rome. Photograph: Áron Tóth.

A címlapon / Title page

Bibó István / István Bibó

A kiadványban megjelenő írások tartalmáért és a képek jogtisztaságáért
minden esetben a tanulmány szerzője felelős.

The authors of the essays are responsible for the contents of texts as well as for obtaining permission to reprint the images
included in their essays.

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2011
Copyright © 2011 by the editor and the authors

ISBN 978-963-88825-1-6

Újabb adatok egy sajátos késő-barokk építészeti emlékcsoporthoz

Bibó István 1967-ben az Alföldön található, késő-barokk és klasszicista korstílusban létrejövő protestáns templomainak építészeti tipologizálása kapcsán¹ a Türelmi Rendelet építésgyakorlatra való hatását vizsgálta. Felkeltette érdeklődését egy sajátos épülettípus, mely plasztikus homlokzatképzésével egyedi, e táj fényhatásait jól kihasználó plasztikus homlokzatkompozíciójával az építési tevékenységben kibontakozó a-katolikus felekezetek sajátos típusaként jelölhetett meg. Az 1973-ban Zádor Anna (ma már nem tűnik tiszteltetésnek kimondanunk, hogy 60. életének) köszöntéseként megjelent *Építés-Építészettudomány* különszámban négy képpel illusztrált tanulmányában² újra visszatér e különleges reprezentációs igényű emlékhelyhez és áttekinti annak eredetét, magyarázatot keresve az építészeti megvalósulás folyamatára. Építészként nagy figyelemmel fordultunk mi is doktori munkánk kifejtése kapcsán e két tanulmányhoz, melyből a sajátos késő-barokk építészeti emlékcsoportot vizsgáló tanulmány (saját kutatásunk személyes érintettsége alapján) a magyarországi szerb ortodox templomok több emlékét is felhossa. Köszöntésként ezen írás folytatásaként saját kutatási területünk ide vonatkozó újabb adataival tisztelünk.

1. Szerb ortodox templomok a XVIII–XIX. századi Magyarországon – tipológiai vázlat

A mai Magyarország területén negyvenkét szerb ortodox templom és három kápolna áll, melyek építési periódusa jellemzően a XVIII–XIX. századra tehető. Ennek számos történelmi okának és társadalmi vonatkozásának elemzése nem tárgya a tanulmánynak. Azonban megállapítható, hogy a további huszonegy emlék (mely átadott templomokat ma más felekezetek vagy önkormányzatok használnak) illetve a tizenöt lebontott templom összehasonlító tipológiai vizsgálata jól körülhatárolható periodizációra ad lehetőséget. Az emlékhelyek egyes elemeivel összefüggésbe hozható, jelentős eredményeket felmutató részkutatások történtek³ egyes emlékcsoportokat illetően (ennek egyik fontos eleme éppen Bibó István 1973-ban megjelent tanulmánya), majd építészettörténeti összefoglaló munka készült 1990-ben Dinko Davidov munkájában⁴, azonban a teljes épületállomány összefoglaló áttekintésű periodizációjára csak doktori kutatásunk 2003-ban elkészült munkája adott vázlatot.⁵

Az értekezésünk tárgyává vett szűkebb emlékhelyvizsgálatához rövid áttekintést adnánk e tipológiai vázlatból, mert Bibó tanulmánya is részben a liturgiából

és térhasználatából levezethető funkcionális célszerűségekre, valamint az épületszerkezeti újításokra hivatkozik, amikor az általa jól lehatárolt stílári emlékkör bemutatása kapcsán a kifejlődés okait keresi.

A XVIII–XIX századi magyarországi szerb templomok alaprajzi tipológiájában három periódust vezethetünk fel.

Az első periódus ismérveit a torony nélküli nyeregtes-ormozatos templomtömegben határozhatjuk meg. E periódus tényleges ismerve a diadalíves szűkítéssel épülettömegben is önállóvá váló oltárapszis megjelenése. Ennek okaként a típusok megjelenését, az általánossá váló nyugati homlokzati középtornyos, egyhajós, nyeregtes fedett templomtípust nevezhetjük meg. A szerb templomoknál a torony későbbi hozzáépítése egyes esetekben önálló tömegelemként való megjelenésében egyértelmű, vagy az alaposabb kutatások alapján a falak szerkezeti váltásában vagy a homlokzat eltérő struktúrájában utolérhető. A periódushatárt az 1750-es évek elejénél húzhatjuk meg.

A második, átmeneti időszak jellemzője az előbb említetteken túl az, hogy az énekesi terek (a liturgiát közvetlen kapcsolatban kísérő énekkar helye, az ún. *pevnicák*) belső téregységgé alakulásukkal már a külsőben is kezdenek önálló tömegelemként jelentkezni. Ez az 1760-as évek közepétől egyre inkább jellemző tömegformává kezd válni. Az oltártér a fejlődés menetében a belsőben már diadalívvá jelentkezik, ennek megfelelően – a *pevnicák* „tömegesedésével” párhuzamosan – már önálló tömegelemként zárják a templomhajót keleten. A toronytestek még mindig hozzátoldásként készülnek, azonban egyes templomoknál a későbbi (tervezett) építést már belekomponálják az alaprajzi kialakításba.

A harmadik, kiteljesedett alaprajzi rendszert az előzőeknek megfelelően tehát már az 1760-as évektől eredeztethetjük, s az építési szabályozások enyhülésével az 1780-as évektől a torony már a templom szerves részét képezheti. Az épülettömegben a torony – énekesi tér – oltártér hármas tömegegysége a klasszikussá váló formát eredményezheti a XIX. században épülő templomoknál.

A periodizációból kitűnik, hogy a templomépületek fő funkciótereit meghatározó liturgia és a hívek térhasználata jelentősen meghatározza mind a belső, mind a külső tömegformálást. Külön kiemelendő ennek vonatkozásában a kórustér önálló téregységként való megjelenése, mely a harmadik építési periódusban már az egykori típusok mintáján túllépve ötvözetét adja a bizánci liturgia teregényei szerint módosult ké-

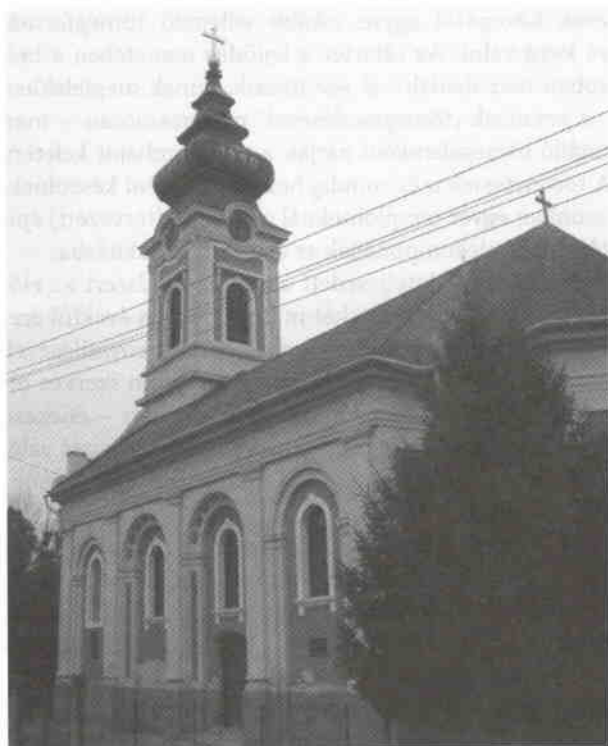

1. kép.

ső-barokk architektúrájának. A másik fontos tényező a torony egységes homlokzati rendszerben történő kezelése, mely akár a később hozzáépülő épülettést esetén is integráns részét képezheti a templomnak.

2. Építészeti karakterjegyek formai átalakulása a XVIII–XIX. század fordulóján

A fő építési korszak már lezárult, 1815-től már ritkábban jelentkezik igény új templom emelésére. Építésük inkább néhány esetben az 1848-as szabadságharcban történő megsemmisülés (Deszk, Újszentiván), más esetben a település és vele együtt szerb lakosságának gazdasági fellendülése (Medina) adja. Azonban az ellenkező tendenciák is szerepet játszanak: egyes esetekben éppen a szerb lakosság szám csökkenése indokolta a korábbi nagyméretű templom feladását és kisebb építését (Ballasagyarmat, Magyarcsanak).

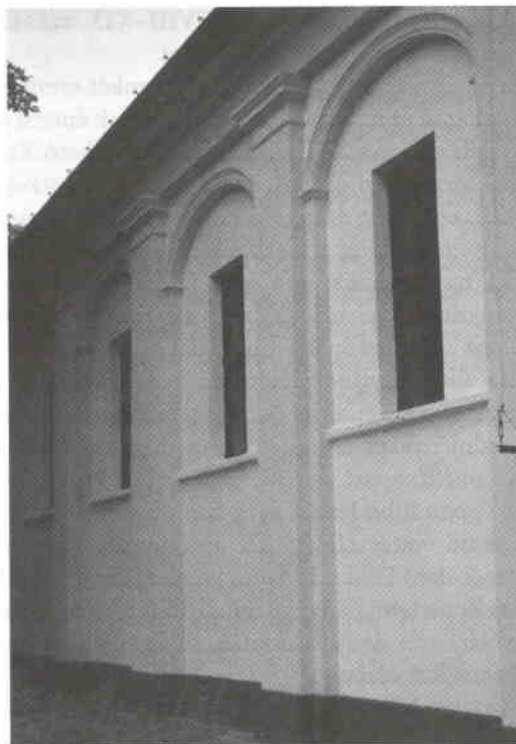
2. kép.

Újszentivánnak az 1849-es szőregi csatában leégett templomát klasszicista stílusban építették újjá. (1. kép) Az erőteljes, pilaszteres homlokzattagolásban szinte már visszahúzódnak, annak alárendelődik a *pevnicák* kiemelése, s az oltártömeg a templomhajóval azonos szélességgel folytatódik keletre tőlük.

Magyarcsanak templománál (2. kép) a karakteres, Bibó által területi koncentráltaságára tekintettel dél-alföldi stílusának nevezett falpillér-ívezetes homlokzatstruktúrába már szinte beleolvad az énekesi tér kiemelése, a homlokzategységesítés azonban Deszk templománál a legerőteljesebb, a struktúrának szinte alárendelt. (3. kép) Ezen karakteres architektúrájú templomok talán utolsó hatásai az ortodox szakrális építészet fejlődésének, a pravoszláv építészetben létrehozott megoldások más felekezetnél való alkalmazásának: Bibó szerint a tárgyalt architektonikus megoldás a nagyváradi görögkeleti templomnál fordult elő elsőként, s onnan görögkeleti templomok közvetítésével indult útjára s jutott el a protestáns építkezésekhez.⁶ E sajátos folyamat kifejtésével kívánunk foglalkozni a következő tanulmányrészekben.

3. Egy sajátos homlokzattípus megjelenésének előzményei

A homlokzati tagolások-formálások igen széles skálájával találkozhatunk az emléanyagban. Az egyszerűbb templomokat, ahol sem a díszítési igény, sem a méret nem határozta meg, általában tagolatlan falsíkokkal határolták. A támpillérek külső megjelenése utólagos hozzáépítésként a meglévő falak állékonysági prob-

3. kép.

lémák miatti megerősítésére, vagy a később beépített boltozat koncentráltabb terheinek elvezetésére szolgál. A boltozat hevederek által levezetett terhei felvételére többször alkalmaznak belső falpilléreket, mely funkcionálisan logikus megoldás.

A belső homlokzatképzésben szerepet játszó ritmus a térlefedési rendszer egyenletességét vagy épp hangsúlyozottságát mutatja az alaprajzi funkcióhatároknak. A női rész – férfi rész – *szolea* egységei az előző megoldás szerint arányosítási rendbe kerülnek egymással, az utóbbi megoldás esetén az alaprajzi méretrend adja a boltozat változó szélességét.

Gyakran találkozunk a belső falpillér és külső lizéna architektonikus egységével. E célszerű megoldás akkor érvényesül, ha a lizéna nem csak vakolatsáv, hanem fél vagy egész téglapilléresedése a falnak, ekként nagyobb felületet tud képezni a belsővel összegezve.

A szűkebben vett szerkezeti rendből adódó homlokzatképzés természetesen szándékolt építészeti hatásokkal is bővíthető. Az egyenletes ritmusú axistagolást a kiemelések érdekében megváltoztathatták. A hangsúlyozást legegyszerűbben a falpillérek vagy lizénák kettőzésével lehet elérni. A hosszhomlokzat kiemelései ritmusát ellenpontozza a toronytest axisának a pevnicák axisához hasonló tagolása. Ez lehet tömörszerű kialakítás és létrehozható a faltükrök telítésével, azonos síkra hozásával is. És ez a sajátos homlokzatképzési rendszer vezette Bibó Istvánt egy áttekintő tanulmány megírására 1973-ban.

4. Egy sajátos dél-alföldi emlékkör

Sajátos esetekként hozhatunk néhány példát, amikor az architektonikus homlokzatképzés erőteljesen meghatározza a falszerkezet statikailag szükséges tagolásának rendjét: a Bibó által elemzett⁷ dél-alföldi stílus, melyet formája alapján *falpillér-ívezetesnek* vagy *plasztikusnak* aposztrofálunk (Deszk, Magyarcsanak).

Bibó a belsőben már évtizedek óta ismert falfülkés megoldás épület-külsőn történő alkalmazását egyszerűen funkcionális indokkal magyarázza. A típus megjelenését a nagyváradi görögkeleti templomnál véli megtalálni, s a görögkeleti épülethasználat azon részét boncolja, mely szerint a templomokban a stallumszerű támaszkodó-padok csak (illetve nagyrészt) a falak mentén vannak – márpedig ezek elhelyezését a nagyméretű templomok boltozott tereinek hevederjeit alátámasztó pillérei zavarják. E probléma egyik megoldása a külső falpilléres rendszer: a hevederes templombelső „kifordítása”⁸. „A belső architektúra kifordítása, mint láttuk, a görögkeleti templomoknál fellépő funkcionális igény és a boltozásból adódó szerkezeti szükségszerűség összeegyeztetésének ötletes megoldása volt.”

Bibó szerint az építőmesteri szerkezeti lelemény azért maradt fenn, s képzett elterjedve stílust, mert fény-árnyék hatása gazdagságának köszönhetően az egyházi reprezentáció számára tökéletesen megfelelt – leginkább azon felekezeteknél, ahol a katolikus egy-

ház által kieszközölt különböző törvényi rendelkezések korlátozták a figyelemfelhívó megjelenést (toronyállítási tilalom, utcafrontra történő építés tilalma): evangélikusok, reformátusok, ortodoxok. A megjelenés és elterjedés vonatkozásával a következő fejezetben kívánunk foglalkozni – itt most a vizsgálat kibővítésének alapjaira teszünk kísérletet.

Az általunk falpillér-ívezetesnek definiált stílus három dél-alföldi emléknél is megtalálható: Magyarcsanak első, (ma a román ortodox egyház által használt) 1808-ban épült ortodox templománál találkozunk elsőként e formálással, s a csak arányaiban kisebb mai szerb templománál (2. kép) is ezt alkalmazták 1875-ben. Deszk szerb templomát (3. kép) kevésbé mély falfülkékkel, azonban ugyanezen rendszerű szerkesztés alapján hozták létre 1859-ben. Mindhárom épületnél szembeűnő a hosszhomlokzatok axisainak egységes kezelése. Az énekesi terek létrehozása az oltárapszishoz legközelebbi keleti axis homlokzathülkét azonban egy falsíknyi mélységgel kijebb telíti, így adva teret a térbelsőben egy kórusfülke kialakítására. A mélységbeli ugrásnak ellenpontot, ezáltal a homlokzatnak keretet ad a torony homlokzat-axisának hasonló kezelése.

Bár maga Bibó nem helyezi vizsgált emlékanyagának sorába, de hasonlóan gazdag homlokzattagolást a Deszktől nem messze található Újszentiván templománál (1. kép) is találhatunk, csak itt már nem pillér-ívezetes, hanem pillér-gerendás klasszicista kialakításban. A földrajzi közelség és az 1853-as építési dátum a közvetlen építészeti kapcsolatot erősíti, az ívezet felváltása gerendára a templom alacsony, hori-

4. kép.

zontálisabb arányú szerkesztéséből logikusan levezethető.

Battonya templománál a faltükrök mélységének rendszere a magyarcsanádi példák megoldását mutatja: a *pevnica* homlokzati axisa és a toronyé azonos síkon, a közte lévő, pillérrel megosztott mezők mélyebben adják a homlokzat ritmusát. Bár sem ívezetes, sem gerendás további kialakítást nem találunk, azonban az alaprajzi elemzés további kutatások célját jelöli meg e békési határmenti templomnál – ennek fontosságát következő fejezetünk hangsúlyozza.

A Bibó által lehatárolt stíluskör igen gazdag. S mint kialakulási helye sem országhatáron belüli ma, akként kisugárzása is tovább lép a politikai határokon. Az emlékkör építészettörténeti elhelyezését szándékozó kutatásaink eredményeként mutathatjuk fel, hogy a falpillér-ívezetes rendszert további bánáti (mai Szerbia területén) példánál is regisztráltuk: Gyála 1794-ben épült temploma (4. kép) a magyarcsanádi templomok kialakításával azonos, a közvetlen földrajzi közelségében lévő Krstur 1818-as temploma pedig a vizsgált stílus ötvözése a karakteresen hangsúlyozott *pevnica*-tömegek formálásával. A Tisza-Maros szögben található magyarországi emléktárgy (Magyarcsanád, Deszk, de ide sorolva Battonya és Újszentiván templomait is), valamint a „határ túloldalán” található két közvetlen típus-analógia vezetett minket a vizsgálat kiterjesztésére.

5. Az emlékkör vizsgálatának kiterjesztése

A XIX. században a mesterségbeli tudásnak köszönhetően már nem csak a szükségszerűen vett funkcionális rendszer alapján „szigorúan” létrehozott templomokkal találkozunk. Az építőmesteri lelemény egyedi kialakításokat eredményezett. A kísérletek unikális jellegűek is maradhattak volna, azonban a Bibó István által megfigyelt építési ötlet formaalkotóvá váló megjelenése nagy számú emlékek körét hozta létre.

Érdeklődése természetesen fordult a magyarországi protestáns templomok felé: e típusba sorolhatóan Tótkomlós (1792–1795) és Mezőberény II. kerületi evangélikus templomát (1792–1794), Doboz (1794–1798), Hódmezővásárhely (1792–1794) és Kiskunhalas (1813–1823) református templomait említi.⁹ Kitér a zsinagógákra is: Abony (1825) és Budapest óbudai (1820–1821) zsinagógája kerül említésre. A már általunk is vizsgált Magyarcsanád román (1808) és szerb (1875) ortodox temploma mellett Deszket (1859) említi és Gyula (1802–1812) román ortodox templomát hozza még a bizánci rítus emlékei között. Magyarország mai határain túl tekintve Újverbász, Bácsfeketehegy (1802) és Bácskossuthfalva (1795) református templomait, Ószivác (1873) ortodox és nagyváradi görög-katolikus templomát hozza. A korai megjelenések évszámainak ismeretében a XVIII. század utolsó évtizede mentén keresi a kiinduló pontot és kíván azonosítani egy alap-emléket, melyet a nagy-

váradi ortodox templomban (Biserica cu Lună) leli meg, mely 1784–1790 között épült Jacob Edner tervei szerint.

Saját kutatásunk korlátait is ismerve kijelenthetjük, hogy Bibó nagyon közel jár e sajátos dél-alföldi stílus eredetének meghatározásához, de nem ismerhette a teljes (tágabb környezetben előforduló) további megjelenések katalógusát, így nem a legkorábbi emléket sikerült datálnia tanulmányában. Az emléktárgy kutatása még ma is hiányosságokat rejt magában, ismereteink sem lehetnek teljes épületállományt lefedők, leginkább a számos vallásfelekezet egyedi sajátosságaira való tekintettel. Így a Bibó-tanulmány precíz felvetésének jelentőségét elismerve is csak törekedhetünk annak kiegészítésére, újabb adatokkal történő bővítésére.

Fontos látnunk azt, hogy az emléktárgy földrajzi vonatkozása a Bibó által körvonalazottaknak nagyrészt megfelel és az időbeli határoknak is csak kis kitágítására van szükség. Azonban épp ez utóbbi mentén nyílik lehetőség a kutatás továbbvitelére. Annak tudatában, hogy a szomszédos országokban futó kutatások sem teljes körűek az általunk koncentráltan vizsgált emléktárgy feltárásában. Újabb adatainkat Dubravka Đukanović kutatásaira¹⁰ alapozzuk, aminek köszönhetően a következő templomokkal bővíthetjük a sajátos késő-barokk emlékkör sorát a már Bibó látókörébe került Szivác (Сивац, 1868–1873) templomán túl (időrendben visszafelé haladva): Deronyama (Дероњама, 1869), Kula (Кула, 1846), Donyi Kovilj (Доњи Ковиљ, 1846), Katy (Каћ, 1844), Begecs (Бегеч, 1838), Zsabalj (Жабалј, 1835), Gornji Kovilj (Горњи Ковиљ, 1825–1827), Goszpodjinci (Госпођинци, 1824), Lok (Лок, 1822–1824), Sajkas (Шајкаш, 1818–1819), Titel (Тител, 1808–1811), Ratkovo (Ратково, 1771–1775). (5. kép) A legutolsóként említett épület tehát a sematizmusokra hagyatkozva korábbi,

5. kép.

mint az eddig ismereteinkben lévő nagyváradi ortodox templom. (Antonije Marjan építőmester nevével jelzett több szerződési dokumentum is hitelt érdemlően támasztja alá e dátumot.)¹¹ A közel egy évtizednyivel korábbra datálható épület ezzel Bácskába helyezi a típus kialakulásának centrumát és a felsorolt emléktárgy száma (számszerűen tizenegy épület a korábban e körbe vont tizenhét épületet kiegészítve) is ennek hangsúlyát a Tisza alsó folyásának területeihez köti.

Még érdekesebbé válik a periodizáció, hogyha a templom szerkezetének építés logikáját és a homlokzat plasztikus tagolásának kérdését egységben kezelve a típushoz vezető lépéseket keressük. Számba vesszük tehát azon templomokat is, melyek a Battonya esetében korábban említetteknek megfelelően a toronytest (nyugati) és a kóruster (keleti) hosszhomlokzati axismezői között a már Bibó által kiemelt pillér-ívezetes rendszert látjuk, mely a keretező axisok semlegesebb homlokzati felületei között gazdagítja az épület megjelenését. Megint csak Dubravka Đukanović kutatásaira alapozva a következő templomokkal bővíthetjük így e sajátos késő-barokk emlékkör sorát a típus-átmenet tükrében: Ravno Szelo (Равно Село, 1840), Mol (Мол, 1808–1824), Bajsa (Бајша, 1818), Nadalj (Надаљ, 1811–1813), Vilovo (Вилово, 1806), Gyurgyevo (Ђурђево, 1805), Bacska Bresztovac (Бацки Брестовац, 1786). Utolsó említett példánk azt sugallja, hogy inkább párhuzamos folyamatról beszélhetünk e komponált megjelenés esetében a Bibó által is vizsgált tiszta rendszerhez képest, tehát akár visszahatásról is lehetséges lenne szólni. Ennek tisztázására megvizsgáltunk néhány olyan emléket, melyeknél a falpillérek között mélyített falfülkét láthatunk (Újvidék almási temploma, 1797), és ennek mentén leltünk rá a dél-bácskai Futog (Футог, 1776) templomára, melynél az építőmester mély falrészűs ablakfülkéket alkalmazott a külsőn az egyébként páros lizénákkal tagolt homlokzaton. Ez a logikai lépés, mellyel a falsík mélységi tagoltsága gazdagítja az épület feltárulását, jele annak, hogy számos helyen felmerült ez az igény. És csak hangsúlyozzuk, hogy mindez abban az időszakban, melyet Bibó is kiemel: az a-katolikus templomépítési tevékenység felerősödött a Türelmi rendelet hatására.

6. A kutatás megállapításai

A magyarországi szerb ortodox templomok részleteiből építészeti vizsgálatával, mely a liturgikus funkcióanalízis mentén egy építészeti fejlődéssort vázolt fel, alapjait kívántuk adni a Bibó által megfigyelt és pontos meghatározással felrajzolt emlékkör vizsgálatához. A XVIII. század utolsó évtizedétől a XIX. században számos protestáns és ortodox templomnál (valamint néhány zsinagógánál) kimutatható építési típuskör a vizsgált földrajzi terület növelésével tisztázni kívánta az eredet pontosabb helyét és ennek mentén az időhátat is tágitotta korábbi datálásával. Bibó tanulmányának nagyszerű alapvetései egy újabb körrel bővíthettek

– tudva, hogy a még ma sem teljes-értékű emlék-anyag ismeretünk csiszolásával akár újabb adatok is előtérbe kerülhetnek. Azonban még ha módosítják is az 1973-ban kristálytisztán meghatározott tipológiai alapvetéseket, akkor is csak az építészettörténeti kutatómódszertant jól reprezentáló tanulmány kiegészítő munkái lehetnek: a Bibó által írt számos inspiráló munka kortárs továbbgondolásai.

Képgjegyzék

1. kép: Újszentiván, szerb ortodox templom, 1853. [Fotó: Vukosavljev Zorán]
2. kép: Magyarcsanak, szerb ortodox templom, 1875. [Fotó: Vukosavljev Zorán]
3. kép: Deszk, szerb ortodox templom, 1859. [Rajz: Vukosavljev Zorán]
4. kép: Gyála, szerb ortodox templom (Szerbia), 1794. [Fotó: Vukosavljev Zorán]
5. kép: Ratkovo (Ратково), szerb ortodox templom, (Szerbia), 1771-1775. [fotó: flickr.com © Creative Commons License]

Jegyzetek

1. BIBÓ István: *Az Alföld későbarokk és klasszicista építészetének néhány kérdése*. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények, XI. (1967) 3–4. sz. 525–564.
2. BIBÓ István: *Egy sajátos későbarokk építészeti emlékcsoport az Alföldön*. Építés- Építészettudomány, V. (1973) 3–4. sz. 509–515.
3. A protestáns templomok vonatkozásában a tipológiai összevetést Bibó István végezte el először, vö. BIBÓ István: *Der protestantische Kirchenbau in Ungarn um 1800 Teil I–II*. In: *Mitteilungen der Gesellschaft für Vergleichende Kunstforschung in Wien* 36/3. (1984) S.1–4. und 37/1–2 (1985) S. 1–5.; itt 36/3 p.4. Az evangélikus templomok vonatkozásában vö: KRÄHLING János: *Építészettörténeti áttekintés*. In: KRÄHLING, János: *Evangélikus templomok a mai Magyarországon*. Veszendő templomaink sorozat III. kötet. Budapest, 2004. pp. 15–19.
4. DAVIDOV, Dinko: *Spomenici budimske eparchije*. Beograd, Prosveta, 1990.
5. Ezzel kapcsolatban ld. VUKOSAVLJEV Zorán: *„Magyarország szerb ortodox templomépítészete – a XVIII-XIX. századi fejlődés tipológiai vázlata” című PhD-értekezésének vitája*. Építés- Építészettudomány, XXXII. (2004) 1–2. sz. 137–156.
6. BIBÓ, 1973. 510–511.
7. BIBÓ, 1973. 509–515.
8. BIBÓ, 1973. 511.
9. BIBÓ, 1973. 514.
10. ĐUKANOVIĆ, Dubravka: *Serbian Orthodox Churches of the 18th and the 19th Centuries in Bačka*. Novi Sad, Provincial Cultural Monuments Protection Office, 2009.
11. ĐUKANOVIĆ, 2009. 160.

New Findings Concerning a Peculiar Group of Late Baroque Architectural Monuments

For three centuries a peculiar architectural tradition originating in the Byzantine culture complex – scattered throughout Hungary – has been eternized. On the eastern border of the Catholic world, in Central Europe, in the very core of a country the borders of which have changed seemingly innumerable times in the course of history, there are three dozen orthodox churches indicating the presence of a national minority that is still alive, in spite of the persecutions it has endured and the many waves of flight.

The largest concentration of Serbian orthodox churches in settlements along the Danube and in Baranya County are in Budapest, Szeged, Pécs, and the surrounding areas. These churches, which were built primarily in the 18th and 19th centuries, are clearly definable architectural monuments within the history of architecture in Hungary. Their form is typically that

of the western middle-towered single-nave baroque churches standardized by the designs of Franz Anton Pilgram. Their interiors, however, exhibit the world of decorations of eastern Christian sacral spaces.

These relics in Hungary have a unique place in the history of the Serbian orthodox church architecture. In the 18th century the main center of Serbian culture and therefore of architectural development shifted to Hungary due to Ottoman rule in the Balkans. Delivered from strict constraints typical of eastern orthodox Christian architecture, this peculiar byzantine tradition alloyed with baroque animation. This clearly definable period provided for the further development and historical continuity of orthodox sacral architecture.

An essay by István Bibó of 1973 highlighted a special tradition of plastic facade composition. Our study aims to extend the number of the churches belonging to this unique development.